

Zrnka MEŠTROVIĆ
Zavod za hrvatski jezik HFI, Zagreb

ONIMIJSKA KOMPONENTA JEDNOJEZIČNOG RJEČNIKA

U radu se pokušava načelno odrediti prema kriteriju unošenja vlastitih imena, onimā, u jednojezični rječnik hrvatskoga jezika.

1. Vlastita imena predmet su proučavanja posebne lingvističke discipline — onomastike. Njezine metode polaze od činjenice da je vlastito ime u prvome redu jezična činjenica (fonološka, morfološka, tvorbena, etimološka) koja kompleksnost svojega značenja ostvaruje tek i samo uz historijski podatak (gdje je bitna starost, po-stanak), geografski (raširenost u prostoru), sociološki (udio društva, socijalne skupine) i psihološki (odnos čovjeka i imena).¹ Upravo koordinacija usko jezičnih elemenata i činjenica iz izvanjezične stvarnosti koje nude izabrane nelingvističke znanstvene discipline smještaju onomastiku na rubni položaj naspram ostalih lingvističkih disciplina. Vlastito ime u širem smislu zatvara se po logici stvari u ekskluzivni prostor onomastičkih izučavanja.

Međutim, je li kompleksnost značenjskoga ustrojstva vlastitog imena dovoljan razlog da cjelokupni inventar imena jednoga jezika iščezne iz vidokruga sastavljača jednojezičnih rječnika i bude upućen na adresu onomastike? U ovome radu bavit ćemo se mjestom vlastita imena u modernom hrvatskom jednojezičnom rječniku.

2. Zanimalo nas je kakva je percepcija onomastikona u prestižnim europskim jednojezičnim rječnicima. *Wahrig* i *Le Petit Robert* ističu već u predgovorima da navode samo izvedenice iz vlastitih imena mjesta i osoba jedino onda ako ih njihova važnost ili smisao svrstava u nešto posebno. *Le Petit Robert* donosi i izvedenice koje su samo morfološki zanimljive kao popis na kraju rječnika. *Wahrig* pak u samom predgovoru u paragrafu *Eigenname* doraduje neke gramatičke posebnosti antroponima i toponima. Španjolski *VOX* (XXXII) u predgovoru povezuje vlastito ime i enciklopedijski karakter rječnika: »Nombres propios. No tratándose de un diccionario enciclopédico, es claro que los nombres propios están excluidos de él.« U istome rječniku toponimi su dani samo putem izvedenica. *Duden* navodi antroponime

¹ J. Molino, *Le nom propre dans la langue*, 5-6.

samo u apelativiziranome liku, dok u odabiru toponima uvodi kriterij važnosti: »Aufgenommen wurden ... ebenso wichtige geographische Namen.«

Hrvatski, dosad jedini, moderni jednojezični rječnik (Anić) ima natuknica i top-onimijske i antroponimijske provenijencije. Najzastupljenija kategorija temeljena na onomastikonu su opisni pridjevi i ktetici. Upada u oči golem odabir etnika koji su pak u onomastičkome viđenju njen konstitutivni element. Anićevu rječniku treba zamjeriti što u dodatku »O koncepciji rječnika« nema nikakvog određenja prema onimijskome inventaru, i drugo, da nije jasan ni opseg temeljnoga korpusa onomastikona, o čemu će kasnije biti riječi.

Ovaj panoramski prikaz svjedoči o tome da su vlastita imena kategorija koja se smatra enciklopedijskom *par excellence*, ali pokazuje i stalna kolebanja čisto lingvističke naravi da dijelovi postojećeg onomastičkoga korpusa s uvođenjem "kriterija važnosti" ipak dospiju u jednojezični rječnik.

3. Izbjegavanje onomastičkih jedinica u rječnicima posljedica je stava samih onomastičara »da su imena rasterećena leksičkoga značenja« (P. Šimunović OJ, 14), »a sljubljena s objektom koji imenuju« (P. Šimunović OJ, 7). Derivirane strukture iz onomastičkih jedinica neosporno nose, prema stavu modernih leksikografa, leksičko značenje. Kako je broj antroponima i toponima svakog jezika velik, tako je broj iz njih deriviranih likova još i veći. Doista je nemoguće uvrstiti ih sve u jednojezični rječnik. Međutim, zbunjuje kriterij odabira bilo jedinica koje imaju leksičko značenje bilo onih koje ga nemaju. *Le Petit Robert* naglašuje da je u odabiru izvedenica poštovana fonološka i/ili morfološka osobitost, dakle izraz jezičnoga znaka koji se odnosi na onomastički podatak. Ukratko, lingvističko polazište. *Wahrig* pak izbor toponima temelji na "kriteriju važnosti" koji, proučen kroz natuknički materijal, znači izbor toponima uvjetovan kulturološim i geografskim razlozima. Dakle, izvanlingvistički kriterij. Golemi broj etnika u Anićevu Rječniku (naspram zanemarivoga broja imena bogova i toponima) daje nam za pravo tvrditi da su etnici shvaćeni kao kategorija s leksičkim značenjem, izbor kojih treba domišljato izbjeći definiciju samog toponima (v. 4. 2).

4. Definicija na desnoj strani jednojezičnoga rječnika zadana je shemom: gramatički dio semantičkoga značenja (koji je zadan gramatičkim obilježjima raspoređenim u kategorije), potom slijedi šira semantička eksplikacija (koju leksikografi u praksi nazivaju definicijom).

4.1. Kad onomastičkog podatka nema u jednojezičnom rječniku pojedinoga jezika, korisnici su lišeni i gramatičkoga podatka. Mufwene se zalaže za uključivanje osobnih imena u rječnike jer »smatra da se izostavljanjem vlastitih imena iz rječnika korisnika lišava nekih vrlo potrebnih informacija o njihovoj upotrebi, npr. (u jezicima poput njemačkog i engleskog) o gramatičkom rodu imena (rijeka, zemalja itd.); upotrebi člana uz vlastito ime (*Paris*, ali *le Caire* /fr./); o tome ponaša li se ime kao imenica u jednini ili množini (*Bahamas* /engl./ pl., *The United States* /engl./ sing.); je li neko osobno ime uobičajenije za muškarce ili za žene ili je pak u tom

smislu neodređeno« (v. Bratanić, 51).

Iz aspekta hrvatskoga književnog jezika koji je izrastao iz tronarječne leksičke podloge znamo koliki je problem u imenskoj standardologiji (Šimunović OJ). Beskorisan je argument da se korisnici jednog modernog hrvatskoga jednojezičnoga rječnika trebaju za podatke takve vrste vratiti u knjižaru i kupiti onomastički rječnik. Naime, takvoga onomastičkoga rječnika nema. Iz toga proizlazi da se treba oboružati raznoraznim priručnicima i nadati se da ćemo to tamo pronaći, ali to još uvijek ne znači da ćemo dobiti pertinentni lingvistički podatak. S time je u vezi pri kraju dva-desetoga stoljeća, u eri brzih komunikacija, i dosad neriješen problem *egzonima*.

4.2. Drugi dio definicije, semantički u širem smislu, ono je što će pri uvrštanju onomastičke jedinice u rječnik tražiti od leksikografa umijeće. Naime, problem onomastičke jedinice u jednojezičnome rječniku otvara pitanje lingvističkoga i enciklopedijskoga značenja. Neprijeporno je da nema lingvističkoga značenja bez izvanlingvističke stvarnosti. Problem leži u odabiru onih segmenata izvanlingvističke stvarnosti kada valja definirati jedinicu iz onomastikona.

Onomastička činjenica ima enciklopedičnu bit i suprotna je ekonomičnoj koncepciji jednojezičnoga članka. Širina takvoga članka koja dostaje da "pokrije" natuknicu svrstava onomastičku jedinicu apriorno u enciklopedijski rječnik. Jezični rječnik branit će se od "naježde" onima činjenicom da oni pripadaju onomastičkome rječniku jer nemaju leksičko značenje. Autorica A. V. Superanskaja i njeni sljedbenici izgrađuju teoriju o redukciji pojma u Ogden–Richardsovu trokutu kad je riječ o onimu. Naš je stav da nema jezičnog podatka u kojem je izuzeta veza s pojmom. Svaka jedinica leksika doista ima leksičko značenje.

No, što je zapravo leksičko značenje? Ne zadirući u mnoge škole i njihovu terminologiju, moramo se složiti s tvrdnjom da leksičko značenje počiva na denotaciji. Eksplicirati denotaciju znači na vrlo skliskom terenu odvagnuti *bitno* i *nebitno* (kategorije temeljene na Aristotelovom razgraničenju οὐσία i συμπεριφορά).

Pogledajmo primjer natuknice *Dalmacija* iz Anićeva Rječnika (str. 93):

Dalmacija ž 1. *pov.* **a.** rimska provincija (prema plemenu Dalmata) od ušća Raše u Istri do rijeke Mati u Albaniji, s otocima od Kvarnera do Boke. **b.** ime zemlje u raznim okvirima i granicama. **c.** jedan od tri dijela Trojedine Kraljevine (krunska zemlja Kraljevina Dalmacija do 1918) **Ž.** regija Hrvatske između južnog dijela Velebitskog kanala do Crnogorskog primorja i s kopnenim zaleđem.

To je primjer enciklopedijskog članka, preširokog i za enciklopedijski rječnik. Identičan pristup natuknici *Dalmacija* naći ćemo od 16. stoljeća u velikim europskim renesansnim rječnicima.

Drugi bi pak, primjereni način definiranja u skladu s konciznom definicijom modernoga jezičnog rječnika mogao biti:

Dalmacija ž. regija u Hrvatskoj prema uzorku *ime grada, ime države (zemlje)*,
ž. *ime, m. ime etc.*

Denotacija onomastičke jedinice nádáje se u svojoj dvokomponentnoj strukturi: jezični znak *Zagreb* ima obligatornu komponentu *ime grada* i fakultativnu *kulturno i političko središte Hrvatske* ili/i neke druge podatke, što ovdje nije bitno. *Dalmacija* je prvo *regija* (ime regije), a onda slijede daljnje informacije. I kad iznosimo samo fakultativne komponente, podrazumijeva se da se ona prva, obligatorna, već podrazumijeva. Sličnog je ustroja i termin, ali sastavljači jednojezičnih rječnika uvijek nalaze dovoljno opravdanja u fonološkoj i/ili morfološkoj osobitosti izraza njegovog jezičnog znaka da ga uvedu u natuknički niz.

Već smo potcrtali da s motrišta lingvistike kojoj je onomastika na rubu vlastito ime nema leksičkoga značenja. A s onog polazišta da je vlastito ime jezični podatak *par excellence* i da ima naglašenu dvokomponentnu značenjsku strukturu *sui generis*,² te da već obligatorna (i implicitna) ostvaruje uvjet denotacije, možemo govoriti i o leksičkom značenju. U prilog drugoj tvrdnji ide i to da u bilo kojem diskurzu raspoznajemo da je riječ o vlastitome imenu premda, npr., ne znamo na koji se referent odnosi.

5. Od osobite je važnosti stvoriti čvrst kriterij oko odabira onomastičkoga materijala koji bi ušao u jednojezični rječnik. Listajući Anićeve rječnik, iz kojega ovdje biramo primjere,³ zamijetili smo da su sljedeće natuknice iz onomastikona izabrane samo zato jer su sastavnice frazema:

- Bikini**¹ m. otok u Tihom oceanu
□ **koza** i **Bikinija** *žarg.*, glupača, produžena postojeća metafora (po kozama na kojima su vršena promatranja učinka pokusa s nuklearnim oružjem na otoku Bikiniju) (str. 30)
- Drina** ž. rijeka krivudava korita koja razgraničuje Bosnu i Srbiju
□ **ispravljati krivu Drinu** rješavati pitanje koje je besmisleno rješavati, baviti se onim što je nemoguće riješiti (str. 126)
- Martin** m. [*klas. evr.*] 1. muško ime 2. galeb (određen prema izgledu)
△ **smrdljivi Martin** kukac Pentatome bacarum; smrdibuba
□ **- u Zagreb, - iz Zagreba** za onoga koji u gradu ništa ne nauči, koji se vrati kakav je otišao (str. 327).

Na temelju ovakvog odabira možemo se upitati: zašto autor (str. 70) navodi

² Riječ je o odnosu opće imenice i vlastitoga imena, odnosno o ne/mogućnosti oštre linije demarkacije (v. Jespersen, *Philosophy of Grammar*, cit. u Bratanić, 45). Haiman kaže (355): »The distinction between linguistic and cultural knowledge, or that between common and proper names, turn out to be misconcieved, insofar as the one is derived from the other. Semantic knowledge derives from cultural knowledge: it is a subset of this knowledge, with rather fuzzy boundaries. The reference of proper names is derivative, in practice, from their sense.«

³ Podvlačimo da nam nije bio cilj krenuti skalpelom na *Rječnik hrvatskoga jezika* V. Anića, već se koristimo tamo navedenim materijalom kao jedinim dosad objavljenim rječnikom hrvatskoga jezika.

Crvenkapicu (lik iz priče), a pod natuknicama *višnja, dunja, jasen* čitamo samo terminološke odrednice koje upućuju na vrste voća, odnosno na biljku? Naime, imena izvedena iz navedenih fitonima upravo su primjer jednog tipa onimizacije koji je imanentan hrvatskome jezičnom habitusu.

Hoćemo reći da je ukupnost izbora natuknica jednoga jezika unutar rječnika upravo *slika jezične stvarnosti* iz koje se očitava i izvanjezična informacija. Gdje bi bilo mjesto imenima *Jasen, Dunja, Višnja* i cijelom nizu sličnih? U nekom priručniku *Hrvatska narodna imena* koji bi korisniku bio više ili manje na dohvatu? Po našem sudu, tim imenima mjesto trebalo biti barem u onomastikonu uz opći jednojezični rječnik hrvatskoga jezika (ako bi njihov golem broj u rječniku opterećivao natuknički niz).

6. Mnogo je pisano o tome da je ime prvorazredni jezični spomenik. Uz njegovu pomoć spoznajemo jezični kontinuitet na određenim geografskim koordinatama, što je jezična — ali i kulturna povijest. Nema semantičkoga značenja bez kulturnoga. Ili, da citiramo Haimana (336): »Denotation is the basis of meaning.«

Postupci deonimizacije i tranonimizacije (v. Barac-Grum) jasno pokazuju da postoji elastična veza između obligatorne i fakultativne komponente u sadržaju jezičnog znaka koji upućuje na izvanjezičnu stvarnost.

Iz iznesenoga proizlazi da je vlastito ime dio leksika. Bez obzira na to biramo li deriviranu strukturu iz onomastičkoga podatka ili sâm onomastički podatak, oni su dio jezične slike koja svjedoči o jezičnoj biti svakog pojedinačnog jezika. Jednojezični rječnik treba kroz ukupnost natuknica ponuditi onomastičku paradigmu. To u praksi znači odabrati kriterij unošenja deriviranih i/ili polaznih onomastičkih likova. Onomastičari su ti koji će izabrati takva problemska mjesta iz onomastikona na temelju kojih će korisniku rječnika biti omogućeno da i za ono što ne uđe u rječnik može uspostaviti paradigmu.

Uostalom, gotovo svaki od izabranih jednojezičnih rječnika europskih jezika, iza kojeg stoji mnogo uhodanija leksikografska djelatnost od naše, pokazuje da je problem onimā u rječniku stalno nazočan i da se dobromu rješenju tek treba domisliti.

Literatura

- Anić, V., *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb 1991.
Barac-Grum, V., Ime u društvenom i jezičnom kontekstu, *Rasprave Zavoda za jezik IFF*, br. 14, Zagreb 1988.
Blanke, G. H., *Einführung in die semantische Analyse*, Hueber Hochschulreihe, 15, München 1973.
Bratanić, M., *Rječnik i kultura*, Sol, Zagreb 1991.
Duden, *Deutsches Universal Wörterbuch*, Dudenverlag, Mannheim 1983.
Frawley, W., In Defense of the Dictionary: A Response to Haiman, *Lingua*, 55, Amsterdam 1981.
Haiman, J., Dictionaries and Encyclopedias, *Lingua*, 50, Amsterdam 1980.

- Katičić, R., Značenje antroponomastike u našoj filologiji, *Onomastica Jugoslavica*, 10, Zagreb 1982.
- Katičić, R., O jeziku Ilira, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 11, *Posebna izdanja Akademije nauka i umjetnosti BiH*, knj. LXVII, Sarajevo 1984.
- Katičić, R., (osvrt) Nova knjiga o sintaksi hrvatskoga književnog jezika, *Jezik*, god. 41, br. 2, Zagreb 1993.
- Le Petit Robert*, Paris 1968.
- Molino, J., Le nom propre dans la langue, *Langages*, 66, Paris 1982.
- Putanec, V., Esej o jezičnom znaku i onomastici te o antroponimiji u Hrvatskoj, predgovor u knj. *Leksik prezimena SRH*, Zagreb 1976.
- Суперанская, А. В., *Общая теория имени собственного*, Издательство Наука, Москва 1973.
- Šimunović, P., *Istočnojadranska toponimija*, Logos, Split 1986.
- Šimunović OJ = Šimunović, P., Ime i jezična norma, *Onomastica Jugoslavica*, 13, Zagreb 1989.
- VOX, *Diccionario general ilustrado de la lengua española*, Barcelona 1987.
- Wahrig, G., *Deutsches Wörterbuch*, Mosaik Verlag 1980.
- Zgusta, L., *Priručnik leksikografije*, Svjetlost, Sarajevo 1991.

DIE ONYMISCHE KOMPONENTE DES EINSPRACHIGEN WÖRTERBUCHS

Zusammenfassung

Im Artikel argumentiert die Autorin die Notwendigkeit der onymischen Daten im einsprachigen Wörterbuch der kroatischen Sprache.